

Mavzu: 1-ajoyib limit.

2-ajoyib limit.

Aniqmasliklarni ochish.

Reja

1. 2-ajoyib.
2. 1-ajoyib limit.
3. limit Aniqmasliklarni ochish

1-ajoyib limit

Ko'pchilik hollarda limitlarni hisoblash masalasi

$$\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\sin x}{x} = 1$$

formula yordamida hal etilishi mumkin. Bu formula 1-ajoyib limitdir.

Birinchi ajoyib limit tushunchasini kiritishdan oldin quyidagi ma`lumotlarni eslash o`rinlidir.

1) Berilgan butun songa teskari son birning shu songa nisbatiga teng.

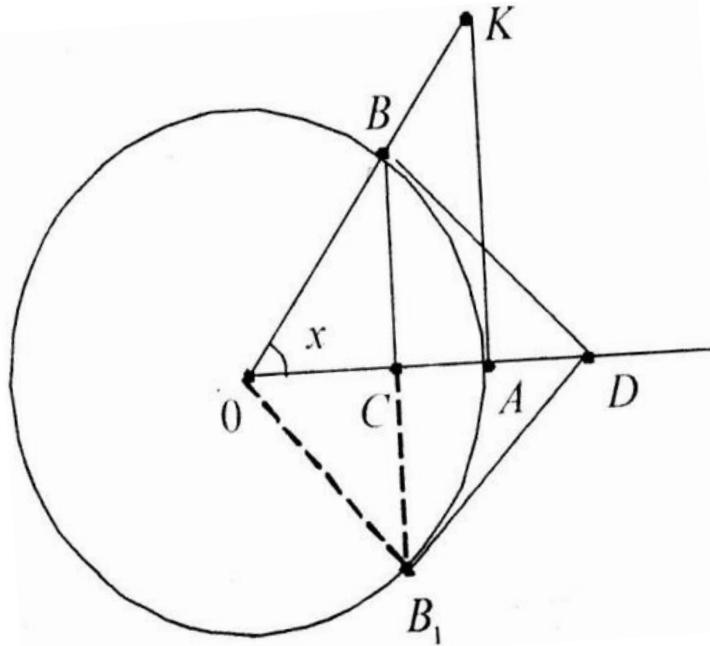
Masalan, a ga teskari son $\frac{1}{a}$ dir. $\frac{a}{b}$ kasrga teskari son $\frac{b}{a}$ ga teng.

2) Agar a va b sonlar $0 < a < b$ tongsizlikni qanoatlantirsa, bu sonlarning teskarisi quyidagi tongsizlikni qanoatlantiradi:

$$\frac{1}{a} > \frac{1}{b}$$

3) Kamayuvchi o`zgarmasdan, ayiruvchi kamaya borsa, ayirma orta boradi. Endi $\frac{\sin x}{x}$ funktsiyani tekshiramiz. Radiusi birga teng bo`lgan birlik aylana olamiz va unda AB yoy ajratamiz. AB yoy tortib turuvchi x burchakni belgilaymiz. B uchidan radiusga perpendikulyar tushirib, kesishish nuqtasini C deb olamiz hamda uni davom ettirib, yoy bilan kesishtiramiz. Kesishish nuqtasini B_1 bilan belgilaymiz.

Ma`lumki, BC - sinus chizig`idir. Shuningdek,
 AK - tangens chiziqni va BD urinmani ham
o`tkazamiz. U holda, $\angle OAK = \angle OBD = 90^\circ$,
 $\angle AOB$ - umumiyligi va $OA = OB = 1$ bo`lganligi
uchun $\Delta OAK \cong \Delta OBD$.

Uchburchaklar tengligidan $BD = AK$, ya`ni BD ning tangens chizig`iga tengligi kelib chiqadi.

Chizmada $B_1B = B_1C + CB = 2CB$, $B_1B + BD = 2AK$ hamda

$$B_1B = 2\sin x, \quad B_1D + BD = 2\tan x \quad (1)$$

Har qanday vatar o`zini tortib turuvchi yoydan kichik bo`lganligi uchun

$$2\sin x < B_1\bar{A}B = 2x \quad (2)$$

ekanligi kelib chiqadi. Aylana tashqarisiga chizilgan siniq chiziq uzunligi unga tegishli bo`lgan yoy uzunligidan kattaligi hisobga olinsa, quyidagi o`rinli bo`ladi:

$$B_1D + BD > B_1\bar{A}B \quad \text{yoki} \quad 2tgx > 2x. \quad (3)$$

(2) tengsizlikdan

$$0 < \sin x < x, \quad (4)$$

(3) tengsizlikdan esa

$$tgx > x. \quad (5)$$

(4) va (5) ni birlashtirib, quyidagini hosil qilamiz:

$$0 < \sin x < x < tgx.$$

Bu tengsizlikni $\sin x$ ga bo`lsak, quyidagi hosil bo`ladi:

$$1 < \frac{x}{\sin x} < \frac{1}{\cos x}. \quad (6)$$

Agar 3) ma`lumotdan foydalansak:

$$1 > \frac{\sin x}{x} > \cos x. \quad (7)$$

Tengsizlikning har bir hadidan 1ni ayramiz. U holda,

$$0 < 1 - \frac{\sin x}{x} < 2 \cdot \sin^2 \frac{x}{2}. \quad (8)$$

(4)dan foydalanib, quyidagini hosil qilamiz:

$$\sin \frac{x}{2} < \frac{x}{2} \quad \text{yoki} \quad \sin^2 \frac{x}{2} < \left(\frac{x}{2} \right)^2. \quad (9)$$

Shuning uchun ham (8)dan:

$$0 < 1 - \frac{\sin x}{x} < \frac{x^2}{2}. \quad (10)$$

x cheksiz kichik son bo`lganligi uchun $\frac{x^2}{2}$ ham cheksiz kichikdir.

Bundan $1 - \frac{\sin x}{x}$ ning ham cheksiz kichikligi kelib chiqadi. Demak, x ning

nolga yaqinlashishidan $1 - \frac{\sin x}{x}$ ham nolga yaqinlashadi. Buni quyidagicha

yozish mumkin: $1 - \frac{\sin x}{x} \rightarrow 0$ yoki $\frac{\sin x}{x} \rightarrow 1$.

Bundan esa $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\sin x}{x} = 1$. (11)

(11)ni quyidagi ko`rinishda ham yozish mumkin:

$$\lim_{x \rightarrow 0} \frac{x}{\sin x} = 1. \quad (12)$$

(11) va (12) tengliklarga ***birinchi ajoyib limit*** deyiladi.

. Ikkinchı ajoyib limit va «e» soni

Quyidagi $\{x_n\}$ ketma –ketlikni qaraylik, ya`ni:

$$x_n = \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n, \quad (n = \overline{1, n}) \quad (1)$$

Agar $n = 1, n = 2, n = 3, \dots$ bo`lsa,

$$\left(1 + 1\right)^1, \left(1 + \frac{1}{2}\right)^2, \left(1 + \frac{1}{3}\right)^3, \dots, \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n, \dots \quad (2)$$

(2) ketma –ketlikning yaqinlashishini ko`rsatamiz. Buning uchun $\{x_n\}$ ketma –ketlikning o`suvchi va yuqoridan chegaralanganligini ko`rsatish yetarlidir.

(1) ketma –ketlik uchun Nyuton binomi formulasini qo`llaymiz. U holda:

$$x_n = 1 + n \cdot \frac{1}{n} + \frac{n(n-1)}{2!} \cdot \frac{1}{n^2} + \dots + \frac{n(n-1)(n-2)\dots[n-(n-1)]}{n!} \cdot \frac{1}{n^n}.$$

Bundan

$$x_n = 2 + \frac{1}{2!} \left(1 - \frac{1}{n}\right) + \dots + \frac{1}{n!} \left(1 - \frac{1}{n}\right) \left(1 - \frac{2}{n}\right) \dots \left(1 - \frac{n-1}{n}\right). \quad (3)$$

n ni $n+1$ bilan almashtirsak (4) hosil bo`ladi:

$$x_{n+1} = 2 + \frac{1}{2!} \left(1 - \frac{1}{n+1}\right) + \dots + \frac{1}{(n+1)!} \left(1 - \frac{1}{n+1}\right) \left(1 - \frac{2}{n+1}\right) \dots \left(1 - \frac{n}{n+1}\right). \quad (4)$$

(4)dan ko`rinib turibdiki, $0 < k < n$ da $\left(1 - \frac{k}{n}\right) < \left(1 - \frac{k}{n+1}\right)$ dir. Shuning uchun

$x_n < x_{n+1}$, ya`ni $\{x_n\}$ ketma –ketlik o`suvchi va quyidan chegaralangan.

Yuqoridan chegaralanganligini ko`rsatishda (3) ketma –ketlikka murojaat qilamiz. (3)dan ko`rinadiki, har bir qavsning ichi 1 dan kichik. Bundan tashqari,

$n > 2$ bo`lganda $\frac{1}{n!} < \frac{1}{2^{n-1}}$ ni hisobga olsak, quyidagini hosil qilamiz:

$$x_n < 2 + \frac{1}{2!} + \frac{1}{3!} + \dots + \frac{1}{n!} < 1 + 1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{2^2} + \dots + \frac{1}{2^{n-1}}. \quad (5)$$

Oxirgi ifoda uchun geometrik progressiya hadlarining yig`indisi formulasini qo`llasak:

$$x_n < 1 + \frac{1 - \frac{1}{2^n}}{1 - \frac{1}{2}} = 3 - \frac{1}{2^{n-1}} < 3$$
(6)

hosil bo`ladi. Bu esa yuqoridan chegaralanganligidan dalolat beradi.

Demak, $\{x_n\}$ ketma –ketlik o`suvchi va yuqoridan chegaralanganligi uchun u chekli limitga ega bo`ladi. Bunday limitni « e » soni deb qabul qilingan. Uning algebraik ifodasi quyidagicha:

$$e = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n \quad (7) \text{ yoki} \quad \lim_{n \rightarrow 0} (1+n)^{\frac{1}{n}} = e. \quad (7^1)$$

(7) va (7¹) tengliklarga « e » **soni** yoki **ikkinchи ajoyib limit** deyiladi. Shuni hisobga olish lozimki, (3) va (6) lardan

$2 \leq e \leq 3$ (8) ekanligi kelib chiqadi.

« e » soni $2,71828\dots$ ga teng bo`lib, u irrasional sondir. (7) ni quyidagi

ko`rinishda ham yozish mumkin: $\lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n = e \approx 2,71828\dots$

- $$\lim_{x \rightarrow +\infty} \left(\frac{x-1}{x+3}\right)^{x-2} = \lim_{x \rightarrow +\infty} \left(\frac{\frac{x+3-4}{x+3}}{x+3}\right)^{x-2} =$$
- $$\lim_{x \rightarrow +\infty} \left(1 - \frac{1}{x+3}\right)^{x-2} = \begin{cases} \frac{-1}{x+3} = t, x+3 = \frac{-1}{t} \\ x = \frac{-1}{t} - 3, x \rightarrow +\infty \\ t \rightarrow 0 \end{cases}$$

$$= \lim_{t \rightarrow 0} (1+t)^{\frac{-1}{t}-5} = \varepsilon^{-1} = \frac{1}{\varepsilon}$$

Aniqmasliklarni ochish.

limit turli qiymatlarga ega bo`lishi yoki mutlaqo mavjud bo`lmasligi mumkin.

Faraz qilaylik, $x \rightarrow 0$ da $\frac{f(x)}{g(x)}$ dagi $f(x)$ va $g(x)$ larning ikkalasi ham bir vaqtning o`zida nolga intilsin. U holda,

$$\lim_{x \rightarrow 0} \frac{f(x)}{g(x)} = \frac{0}{0} \quad (1)$$

hosil bo`ladi, ammo $\frac{0}{0}$ shakldagi natijani javob sifatida qabul qilib bo`lmaydi.

$x \rightarrow \infty$ da ham $\frac{\infty}{\infty}$ nisbat haqida shunday fikrni aytish mumkin:

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{f(x)}{g(x)} = \frac{\infty}{\infty} \quad (2)$$

(1) va (2) hollarda $\frac{f(x)}{g(x)}$ nisbatga $\frac{0}{0}$ yoki $\frac{\infty}{\infty}$ ko`rinishlardagi

aniqmasliklar deyiladi. $\frac{0}{0}$ - shaklidagi aniqmasliklarni ochish uchun berilgan kasrning surat va maxrajini ko`paytuvchilarga ajratish va o`xshash hadlarini qisqartirish lozim. Hosil bo`lgan kasrning limiti aniq ifodaga aylanadi.

$\frac{\infty}{\infty}$ - shaklidagi aniqmasliklarni ochish uchun berilgan kasrning surat va

maxrajini $x \rightarrow \infty$ eng kata darajasiga bo`linadi, natijada kasrning limiti aniq ifodaga aylanadi.

Bulardan tashqari $0 \cdot \infty$, $\infty - \infty$, 1^∞ kabi aniqmasliklar ham uchraydi. Bunday aniqmasliklarni ochish uchun yuqoridagi aniqmasliklarga keltiriladi

